

BEYİN GÖÇÜ: GEÇMİŞTE, GÜNÜMÜZDE VE GELECEKTE

Yard. Doç. Dr. Berrak KURTULUŞ*

Emeğin diğer üretim faktörlerine kıyasla ülkeler arasında akıcılığı düşüktür. İnsanlar kendi ülkeleri içinde bile zor sergiledikleri hareketliliği, bir diğer ülkeye gitmek yönünde gösteremezler: Dil, din ve alışkanlık farkları, belirsizlik ve benzeri sebeplerin etkisiyle ülkeler arasında emeğin seyyaliyeti düşüktür. Buna rağmen, asırlar boyunca insanlar diğer ülkelere, hatta kıta aşırı yerlere göç etmiş, bazen gittikleri toprakları yeni vatanları olarak benimseyip, yerleşmişlerdir. Ülkeler arasında vukubulan bu göç hareketlerinin mazisi insanlık tarihi kadar da eskidir. Uluslararası işgücü hareketleri içinde tahsis bir alan oluşturan ve yüksek vasıflı, beyin denilen bilim adamlarının diğer ülkelere göçünü temsil eden beyin göçü olgusunun başlangıcı da bilim kadar geçmişe uzanır. Bununla beraber, konunun araştırmacı ve akademisyenlerce incelenmesi yanında uluslararası forumlarda ele alınıp tartışılması nisbeten yakın tarihlerdedir.

Beyin göçü hadisesi, mahiyeti itibarıyla karmaşıktır; çok sayıda etkene bağlıdır. Bunlardan birinin, diğer etkene oranla ne derece önemli olduğunun belirlenmesi zordur. Bu göçe yol açan sebepler ve bunların neticelerinin tahlil edildiği çalışmaların, sadece günümüzdeki verilere dayandırılarak sürdürülmesi

(*) İ. Ü. İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

de doğru değildir. Bu bakımdan beyin göçü üzerinde çalışanlar, görüşlerini desteklemek için genellikle tarihe başvururlar. Bu çalışmada da, beyin göçünün gelişimi tarihi perspektif içinde ele alınarak incelenmiştir.

I. BEYİN GÖÇÜNÜN BAŞLANGICI

Göç konusunu inceleyen araştırmacıların görüş birliğine vardıkları husus, yukarıda da ifade edildiği gibi, bilim adamlarının göçünün bilim kadar eski olduğudur⁽¹⁾. Bununla beraber M. Ö. 600 yılının hemen sonrasına kadar konuyla ilgili olarak somut bilgiler bulunmamaktadır. Bu tarihlerle M. Ö. 300 yılları arasında ise göçün yönü Atina'ya doğruydı. Bu dönemde seyahat etmenin taşıdığı zorluk ve arzettiği tehlikelere rağmen Atina'ya öğrenci, eğitimci ve araştırmacıların gittiği görülmekteydi. Daha sonra, M. Ö. 300 yıllarından itibaren, Ptolemai hanedanlığı döneminde, İskenderiye hızla dünya bilim merkezi hüviyetini kazanmış ve bu hususiyetinin yıllarca muhafaza edilmesine çalışılmıştır. Bu amaçla ilkin politikacı ve Aristo'nun öğrencisi olan Demetrios ile fizikçi Straton İskenderiye'ye çağırılmıştır. Demetrios, kurulan İskenderiye Kütüphanesi ve Müzesi'nin başına getirilmiş ve bu müze ve kütüphanenin insangücü ihtiyacı, ithal edilen bilim adamlarının istihdamıyla karşılanmıştı. Böylece, bu kuruluş öncelikle Yunan beyinlerinin buraya göçüne yol açtığı gibi, dünyanın diğer köşelerinden gelen bilim adamı ve araştırmacıları da bünyesinde toplamıştı. Bunda, bilimsel çalışma ortamının cazibesi kadar, gelenlere yapılan cömertçe ödemeler de rol oynuyordu.

M. S. 500 tarihinden hemen sonra ise İran'ın doğusu dünyanın yeni bilim, sanat, düşünce ve araştırma merkezi haline gelmiş ve Cundişapur'da kurulan üniversiteye dünyanın her yerinden fakat özellikle Hristiyan aleminden araştırmacı, fizikçi ve bilim adamlarını cezbetmişti⁽²⁾. Daha sonra 8. ve 9. yüzyıllarda Emeviler ve Abbasiler zamanında Şam ve Bağdat birer ilim merkeziydiler. Önceleri ferdi ve özellikle Abbasiler zamanında resmen teşvik görüp kurulan müesseselerle Yahudi, Suriyeli, İranlı ve Hindu araştırmacılara cazip imkanlar sağlanıyordu.

(1) Bilim adamlarının göçünün başlayıp devam etmesi konusunda bkz.: Stevan Dedijer, "Early Migration," Walter Adams, der., *The Brain Drain*, New York, The Macmillan Company, 1968, s. 9-28.

(2) Bu üniversite Bizans'tan kaçan Nesturiler tarafından kurulmuştu ve Farsça tedrisat yapıyordu. Bkz.: Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979, s. 168. Ayrıca bkz.: Stevan Dedijer, op. cit., s. 17.

Ortaçağda, Avrupa ülkeleri arasında eğitim ve bilimsel amaçlarla gerçekleşen göçler vuku bulmuştur. Bu dönemde bilim adamlarının göçünü engelleyici veya teşvik edici devlet politikaları da geliştirilmiştir. 8. yüzyılın başlangıcından itibaren eğitim ve bilimsel faaliyetler manastır ve kilise okullarında sürdürülürken, daha sonra kurulan üniversiteler vasıtasıyla yürütülmüştür. 1250 tarihine kadar Avrupa'da 20 kadar olan üniversite sayısı 15. Yüzyıl sonunda 80'e ulaşmıştır⁽³⁾. Bizans İmparatorluğu'nun itibar ve nüfuzunun çöküşü ile birlikte, İstanbul'un ilk defa Haçlılar tarafından 1204'de zaptedilmesi ve 1453'de Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethiyle Bizans'tan ayrılan bilim adamı, sanatçı ve edebiyatçılar başta Padura olmak üzere Oxford, Prag, Hiedelberg ve diğer birçok bilim merkezlerinin kurulmasında rol oynamışlardır. Bu üniversitelerde yabancı öğrencilerin asıl büyük çoğunluğu teşkil ettiği de görülmekteydi⁽⁴⁾. Ancak bu eğilim, özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda, milli devletlerin artışıyla birlikte getirilen yasaklamalarla durdurulmaya çalışılmıştır⁽⁵⁾.

Diğer taraftan İstanbul'un fethiyle Avrupa'ya göç eden gayrimüslim bilim adamları yerine İstanbul, İslam aleminde; Mısır'dan, İran'dan bilim adamlarını çeken bir bilim merkezi olmuştur. Esasen Fatih Sultan Mehmed'in ilme, felsefe, sanat ve edebiyata karşı duyduğu yakın ilgi neticesinde, o zamana kadar sadece İslam dini ile ilgili bilgilerin öğretildiği medreseler yanında, İstanbul'da ilk defa, bütün bilgilerin verildiği bir medrese kurulmuştu. Enderun'a da, Yunanca ve Latince bilen bilginler getirilmiştir. Osmanlılar döneminde, matbaanın kurulmasından sonra XVIII. yüzyılın ortalarında itibaren Avrupa ile tesis edilen sıkı ilişkiler neticesinde birçok Batılı bilim adamı da Türkiye'ye gelmiştir.

II. KİTLE GÖÇÜ DÖNEMİ VE TEDRİCİ BEYİN GÖÇÜ

19. yüzyılda göç hareketlerinin yönü Yeni Dünya'ya doğru olmuştur. Kitle göçüne konu olan bu insanlar esas itibarıyla vasıfsız işgücü idi. Örneğin 1899-1909 döneminde, A.B.D.'ye göçenlerin % 3 'ünün okuma-yazmasının olmadığı belirlenmişti⁽⁶⁾. Yine 1907-1923 döneminde, A.B.D.'ye gelen 6.905.000 göç-

(3) Stevan Dedijer, op. cit., s. 18-19.

(4) Dedijer bu konuda şehir devleti olan Bologna'nın beyin göçü problemini örnek göstermektedir. Ibid., s. 22-23.

(5) Örneğin III. Edward 1369 tarihinde İngiltere'deki bütün Fransız araştırmacıları ülkesinden kovmuştu. Yine 1409'da kralın kararı karşısında, bir gün içerisinde bütün Alman araştırmacı ve doktorlar Prag'dan ayrıldılar. Ibid., s. 27.

(6) Kemal Nayan Kabra, *Political Economy of Brain Drain: Reverse Transfer of Technology*, New Delhi, Arnold-Heimann Publishers, 1976, s. 61.

menden % 51'i sanayi ve tarım işçisi iken, mesleki vasıflara sahip olanların oram sadece % 2.6 idi⁽⁷⁾. Bununla beraber, tedrici de olsa, Amerika 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında beyin göçü hadisesine de sahne olmuştur. Örneğin, İşkoçyalı Sosyalist Robert Owen bunlar arasında zikredilebilir. Owen 1819'da Amerika'da, İndiana'da toprak satın alarak, 1825'de New Harmony kolonisini kumuştur⁽⁸⁾. A.B.D., Prusya'daki 1848 ayaklanmasından sonra kaçan Almanlardan da istifade etmiştir. Nitekim bunlar arasında gelip, Amerikan ilk ve orta dereceli okullar sistemine katkıları ile tanınan Cari Schurz'un adım halen taşıyan okullar mevcuttur⁽⁹⁾. Yine, Belçika'da karşılaştığı zorluklar yüzünden 1889'da A.B.D.'ye giden, ilk sentetik reçine olan bakaliti elde eden kimyacı Leo Hendrik Baekeland da, bu dönemde göç eden dünyaca ünlü bilim adamları içinde yer almaktaydılar.

Daha yakın tarihlerde, A.B.D. beyin göçü olgusu çerçevesinde, sayıları az olmakla beraber ithal ettiği Avrupa üniversiteleri mezunlarından da büyük kazançlar sağlamasına rağmen, ülkeye göç edenlerin vasıf seviyeleri asıl iki dünya savaşı arasındaki dönemde artmaya başlamıştır. Özellikle Nazilerin iktidara gelmesinden sonra Almanya ve Avusturya'dan kaçan Yahudi bilim adamlarının çoğu A.B.D.'ye göç etmiştir. 1919'da A.B.D.'ye göç etmiş olan Rus asıllı mühendis Wladimir Kosma Zwyorykin; yine Rusya'dan, 1952 Nobel Tıp Ödülü sahibi mikrobiyoloji bilgini Selman Abraham Waksman; atom bombası çalışmalarına katılmış Macar asıllı fizikçi Edward Teller; Hollanda asıllı astronom Geiard Pieter Kuiper; yine Hollanda kökenli, 1936 Nobel Kimya Ödülü'nü paylaşan Josephus Wilhelmus Debye; UNESCO'nun Kalingo Ödülü'nün sahibi Rus fizikçisi George Anthony Gamow; Fransız asıllı, 1956 Nobel Ödülü'nü kazanmış olan Andrè Coumand; Alman müzik bilim adamı Alfred Einstein; 1936 Nobel Tıp ve Fizyolojik Ödülü'nü paylaşan Alman biyokimyacı Otto Leovi; yine biyokimyacı Alman asıllı 1953 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü paylaşan Fritz Albert Lipmann; Avusturyalı fizikçi, 1936 Nobel Fizik Ödülü'nü paylaşan Victor Franz Hessue ve Nobel ödülü sahipleri olan iki fizikçi; İtalya'dan göç eden Enrico Fermi ve Almanya'dan giden Albert Einstein iki dünya savaşı arasında A.B.D.'ye gidenler içinde önde gelmekteydiler.

Nazilerin iktidara gelmesinden sonra her biri muhtelif yıllarda Nobel ödüllerini müştereken kazanmış olan Almanya'dan fizikçi Max Born, fizyolog Ernest

(7) Brinley Thomas, " 'Modem' Migration," Walter Adams, der., op. cit., s. 33.

(8) Owen daha sonra İngiltere'ye dönmüştür.

(9) Carl Schurz'un adma Madison (Wisconsin) Üniversitesi'nde de bir kürsü bulunmaktadır.

Boris Chain, biyokimyacı Hans Adolf Krebs; Avusturya'dan kimyacı Max Ferdinand Perutz, fizikçi Erwin Schrödinger de İngiltere'ye yerleşen bilim adamlarından bazıdandır. Sözkonusu yıllarda Almanya'dan kaçarak Türkiye'ye gelen bilim adamları da İstanbul ve Ankara üniversitelerinde görev almışlardır. Bunlar arasında Fritz Neumark, Gerhard Kessler, Willhelm Roepke ve Alexander Rüstow da Fakültemizin çeşitli kürsülerinin kuruluş çalışmalarına katılmış, ders vermiş profesörlerdir.

III. BEYİN GÖÇÜNÜN HIZ KAZANMASI

A. Batı Tipi Göçler

Beyin göçünün hızlanmasına yol açan faktörler, II. Dünya Savaşı sonrasında etkili olmaya başlamıştır.

Bu dönemin önemli bir özelliği, eskiden göçmen kabul eden ülkelerin, bu konudaki serbesti politikalarını terketmeleridir. Esasen daha 1920'lerden itibaren, başlıca göçmen kabul eden denizaşırı ülkeler işgücü taleplerini durdurmaları anlamına gelen içe-göçü önleyici düzenlemelere gitmeye başlamışlardır. Nitekim Amerika'nın 1921'den itibaren başlattığı uygulama ve 1924'de getirdiği İçe-göçü Sınırlama Kanunu burada örnek olarak zikredilebilir⁽¹⁰⁾. A.B.D., II. Dünya Savaşı ertesinde, 1920 öncesine dönerek, o vakitler sürdürdüğü açık kapı politikasını yeniden yürürlüğe koymamıştır. Buna karşılık bazı vasıflı işgücü kategorilerinin dekilere bu yönlü serbesti devam ettirilmiştir. Dolayısıyla, 1947-1965 döneminde, A.B.D.'ye giren 2.208.405 göçmen işçiden 372.204'ü meslekî ve teknik elemanlar olup; 1965 yılında toplam göçmen işçiler içinde, mesleki ve teknik işgücünün oranı % 22'ye kadar yükselmişti (1907-1923'de bu oran sadece % 2.6 idi.)⁽¹¹⁾.

Burada bir diğer önemli husus, 1945-1952 yılları arasında A.B.D.'nin 33.800 milyon dolarlık kamusal fonlarından 22.800 milyon dolarlık kısmının B.Avrupa'ya Marshall Yardımı veya Avrupa Kalkınma Programı çerçevesinde

(10) Amerikan tarihinde çok önemli bir gelişmeyi temsil eden ve Johnson-Reed Kanunu olarak da bilinen 26 Mayıs 1924 Kanunu, Başkan Calvin Coolidge tarafından imzalandığında Ku Klux Klan'dan Hiram Evans, Amerikan İşçi Federasyonu Başkanı Yahudi Sam Compers ve Massachusetts Senatörü Henry Cabot Lodge gibi her zaman birbirine tamamen karşı olanların desteğine dahi mazhar olmuştu. Bu konuda bkz.: Richard Krickus, *Pursuing the American Dream: White Ethnics and the New Populism*, New York, Anchor Books, 1976, s. 41.

(11) Brinley Thomas, op. cit., s. 33. 1907-1923 dönemine ait oran için bkz.: *infra.*, s. 4.

girmesidir⁽¹²⁾. 1952'den sonra ekonomik yardım hayli düşürülmüştü; ancak yerini oldukça büyük Amerikan askeri yardımı almıştır⁽¹³⁾. Bu yardımların da etkisiyle B. Avrupa ülkelerinden hemen hepsinde hızlı bir ekonomik kalkınma dönemine girilmiş oldu: 1950-1960 arasında AET ülkelerinde G.S.M.H. reel olarak % 70 artmış; yine 1953 ve 1960 arasında F.Almanya ve İtalya'da sınaî üretim % 80; Belçika'da % 27; Avusturya'da % 70 ve İngiltere'de % 30 kadar genişlemiştir⁽¹⁴⁾. Böylece artık kendi ekonomileri için işgücüne ihtiyaç hisseden başlıca B. Avrupa ülkelerinde, denizaşırı göçler biterek yerini Avrupa'da Kıta-ıçi, Ahmet Y. Gökdere'nin deyimiyle "Batı Tipi"⁽¹⁵⁾ göçlere bırakmış ve bu hareket Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Kuzey Afrika ülkelerine de işgücü talebi olarak yansımıştır.

Diğer taraftan, bu hızlı kalkınma hamlesini sürdüren Batı ekonomilerinde, endüstrileşmeyle birlikte emek-yoğun teknoloji yerine, bilim-yoğun teknolojinin kullanılmasıyla vasıflı işgücü ve özellikle de bilim adamlarının talebi kaçınılmaz olmuştur. Böylece bu yeni göçler sırasında Brinley Thomas'ın kullandığı deyimlerle "proleter kitle göçü" yerini "elit göçü"ne bırakmıştır⁽¹⁶⁾.

Bu dönemde yüksek vasıflı göçmenlerin gittikleri ülkelerin başında ise A.B.D. gelmekteydi. Cornell Üniversitesi Başkanı James A. Perkins'e göre 1949-1961 yılları arasında, çoğu az gelişmiş ülkelere, 43.000 bilim adamı ve mühendis Birleşik Devletlere göç etmiştir⁽¹⁷⁾. Ancak bu akım gelişmiş ülkelerin kendi arasında da vuku bulmuştur. Özellikle İngiltere, A.B.D. ve Kanada'ya bilim adamı, doktor, dişiçi, mimar, mühendis seviyesinde elemanlarını gönderirken, hem de dışardan teknisyen düzeyinde yarı vasıflı elemanlar ile bilim adamı ve araştırmacıları getiren bir ülke olarak örnek teşkil etmiştir: 1958-1963 döneminde, bu ülkeye giren ve ayrılan bilim adamı ve mühendisler bakımından bir mukayese yapıldığında (sırasıyla 19.000 ve 15.000), İngiltere'nin net kaybı 4.000 kişi idi⁽¹⁸⁾.

(12) *Encyclopedia Britannica*, Vol. 15, 1971, s. 426. Ayrıca bkz.: Brinley Thomas, "Migration Economic Aspects," *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 10, 1968.

(13) *Encyclopedia Britannica*, op. cit., s. 426.

(14) G.S.M.H. ve sanayi üretim artış yüzdeleri için bkz.: *Ibid.*, s. 426.

(15) *Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 196, Ankara, Doğu Matbaası, s. 16.

(16) Brinley Thomas, "Early Migration", op. cit., s. 32-33.

(17) Walter Adams, op. cit., s. 1.

(18) Brinley Thomas, *Ibid*, 4 numaralı dipnotu, s. 35.

Uluslararası beyin göçü konusu incelenirken II. Dünya Savaşı sonrasında ki dönemde, bu konudaki asıl hızlanmanın 1960'lı yılların ortalarından itibaren kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. 1965 yılında A.B.D. ve Kanada'da , meslek sahibi olanların toplam göçmenler içindeki % 22'lik nispeti 1967'de % 30'a çıkmıştır⁽¹⁹⁾. A.B.D. bakımından, 1965'de yürürlüğe giren İç-göç Kanunu ile, o tarihten itibaren gelenlerin doğum yeri veya milliyetinin önemli olmadığı, ancak vasıf düzeylerinin gözönünde tutulacağı prensibinin benimsenmesi de rol oynamıştır.

Aşağıdaki tabloda 1962-1966 döneminde Birleşik Devletler'e göç eden mühendis, bilim adamı ve benzeri yüksek vasıflı işgücünün toplamı görülmektedir:

Tablo 1 : A.B.D.'ye Göç Eden Mühendis, Bilim Adamı ve Doktorlar: 1962-1966

Geldikleri Ülkeler	Mühendisler	Bilim Adamları		Doktorlar ve Operatörler	Toplam
		Temel Bilimler	Sosyal Bilimler		
Gelişmiş Ülkeler	11.993	5.205	784	4.923	22.905
Az Gelişmiş Ülkeler	7.042	2.580	546	5.783	15.951
TOPLAM	19.035	7.785	1.330	10.706	38.856

Kaynak : G. Beijer, "Modern Patterns of International Migratory Movements," J. A. Jakson, der., *Migration, Sociological Studies*. 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1969, s. 44, Tablo 11.

A.B.D.'ye, 1962-1966 döneminde en fazla mühendis, doktor ve cerrahlar göç etmiştir. Nitekim 38.856 yüksek vasıflı toplam göçmen içinde 19.035'i mühendis ve 10.706'sı doktor ve cerrahlardı. Bunları 9.115 kişi ile bilim adamları izlemekteydi. Aynı dönemde, A.B.D.'ye giden bu gruplara mensup toplam 38.856 göçmenden asıl büyük çoğunluğun 22.905 kişi ile gelişmiş ülkelerden gittiği de anlaşılmaktadır.

(19) UNITAR, *The Brain Drain from Five Developing Countries*, Research Report, No: 5, New York, 1971, s. 12.

B. 1970'den Sonraki Gelişmeler

II. Dünya Savaşı bitiminden 1970'lerin başlarına kadar olan dönem B. Avrupa ülkeleri açısından "istikrar ve büyümenin altın çağı"⁽²⁰⁾ olarak nitelendirilmesine rağmen, bu büyüme özellikle 1973'deki petrol krizinden sonra giderek yavaşlamıştır. Bu yavaşlamanın istihdam üzerindeki etkisi ise, örneğin F.Almanya'da 1973-1977 döneminde, kamu sektörü dışında tüm faaliyet dallarında daralma şeklinde ortaya çıkmıştı. Nitekim F.Almanya'da bu dönemde genel istihdamın yılda % 1.6 oranında gerilediği anlaşılmaktadır. Fransa ve Hollanda'da aynı dönemde, hizmetler ve kamu sektörü dışındaki tüm diğer kesimlerde istihdam daralması olmuş ve bu daralma yılda ortalama % 1 oranında gerçekleşmiştir⁽²¹⁾. 1985 yılına gelindiğinde ise işsizlik oranları Hollanda'da % 14.4, Belçika'da % 13.1, Fransa'da % 10.2 ve İngiltere'de % 11.9 dolayına dayanmıştı⁽²²⁾. Kaldı ki, işsizliğin yanında normal sayılamayacak olan yarım-gün rejimi de, özellikle kadınlar arasında hızla yayılmaya başlamış; emek piyasasında genç işsizlerin oranı da çok yükselmişti⁽²³⁾.

İşte bütün bu gelişmeler, B. Avrupa'da Batı Tipi göçlerin esas itibariyle sona ermesi gerektiğini ifade ediyordu. Nitekim 1990'lı yılların başına gelindiğinde de, Avrupa ülkelerinde işsizlik oranları halâ Fransa'da % 9.0, B.Almanya'da % 7.2 ve İngiltere'de % 5.9'dur⁽²⁴⁾. 1983'de 64.000 olan sığınma isteyenler, 1986'da 192.000 ve 1990'da 417.000'e yükselmiştir⁽²⁵⁾. 1991 yılında B. Avrupa'daki yabancıların sayısı 18 milyonu bulmuştur⁽²⁶⁾.

(20) OECD, *Industrial Investments and Multinational Enterprises: Structural Adjustment and Multinational Enterprises*, Paris, 1985, s. 11.

(21) Bkz.: W. van Ginneken, "Unemployment: Some Trends, Causes and Policy Implications. Evidence from Federal Republic of Germany, France and Netherlands," *International Labour Review*, Vol. 120, No. 2 (March-April 1981), s. 167, Tablo 1.

(22) EURO-FIET, *Europe: The Road to Social Recovery*, 5. Conference, Cenevre, 16-17 October, 1986, s. 8, Tablo 1.

(23) Örneğin F.Almanya'da, 1985'de, toplam istihdam içinde ancak yarım gün çalışma imkanı bulabilenlerin oranı % 12'ye, yarım gün istihdamda kadınların oranı % 91.9'a kadar çıkmıştı. Bu ülkedeki genç işsizlerin oranı da, 1986 yılında % 9 idi. Bkz.: OECD, *Economic Outlook*, Paris, June 1987, s. 32, 41 ve 68, Tablo 7, 9 ve 21.

(24) EUROMONITOR, *European Marketing Data and Statistics 1993*, 28. B., London, 1993, s. 210, Tablo 0603.

(25) W. R. Böhring, "Integration and Immigration Pressures in Western Europe," *International Labour Review*, Vol. 130, No. 4, 1991, s. 447.

(26) Bu rakam hem 15.4 milyon civarında yasal olarak kalan, hem de 2.6 milyon oldukları tahmin edilen kaçak yabancıların toplamını göstermektedir. Ibid., s. 449.

Böylece, 1970'li yıllardan itibaren vasıfsız işçilere talebin tamamen tıkan-
dığı B. Avrupa'da, işgücü talebi yüksek vasıflılara doğru olmuştur. Nitekim B.
Avrupa'da içe-göç istatistikleri incelendiğinde meslek sahibi ve yönetici duru-
mundaki elemanların oranının 1978'de % 59 iken 1988 yılında % 67'ye çıktığı
görülmektedir⁽²⁷⁾.

1970'li yıllardan itibaren uluslararası vasıflı işgücü hareketleri bakımından
önemli bir husus; yerleşmek niyetiyle gidenlerin azalmasına karşılık geçici ola-
rak göç edenlerin artışıdır. Esasen B. Avrupa ülkeleri bakımından izlenen politi-
ka, vasıflı elemanların sürekli yerleşmeleri yerine geçici hareketlerine izin verici
bir mahiyet kazanmıştır. A. Findlay'ın de belirttiği gibi, vasıflıların bu transit ha-
reketleri, İngiltere örneğinde olduğu gibi, bazı ülkelerin göç sistemlerini belirle-
mektedir⁽²⁸⁾. Burada göç tahsisleri genellikle bir ilâ üç yıllık periyodlar için ve-
rilmektedir⁽²⁹⁾. Bu dönemde yerleşik göçlerin teşvik edilmesi yönünde istisna
teşkil eden ülke ise A.B.D. olmuştur. Nitekim A.B.D., bu ülkede yerleşecek göç-
menler bakımından yukarıda temas ettiğimiz İçe-göç Kanunu ile daha 1965'de
"ten rengi yerine vasıf" prensibini getirerek öncülük yapmıştı. Daha sonra 1990
tarihli İçe-göç Kanunu'nda da, bu ülkede istihdam edilecek göçmenler için ihdas
edilen beş yeni kategori ile yüksek vasıflı elemanlar bakımından önemli ayrıcal-
lıklar getirilmiştir. Bunlar arasında, özellikle, göçte ilk tercih edilenler "Öncelikli
İşçiler" olup, bunlardan çalışma izni zorunluluğu aranmaktadır. Bu gruba giren-
ler: A. Bilim, sanat, eğitim, iş idaresi veya atletizmde olağanüstü (extraordinary)
kabiliyet göstermiş kişiler; B. Mümtaz (outstanding) profesör ve araştırmacılar;
C. Çokuluslu şirket üst düzey yöneticileri ve idarecileridir⁽³⁰⁾.

Son yirmi yıl içinde uluslararası vasıflı işgücü hareketleri itibarıyla bir di-
ğer gelişme, B. Avrupa ülkelerinin bu göç hareketlerinde artık odak noktasını
oluşturmamalarıdır. En fazla göç kabul eden ülke olan A.B.D.'deki duruma ba-
kıldığında, ilkin 1960'dan önce, bu ülkeye gelen göçmenlerin % 79'u Kanada ve

(27) OECD, *SOPEMI 1987 Report*, Paris, 1988, s. 25.

(28) Bkz.: "A Migration Channels Approach to the Study of High Level Manpower Movements: A Theoreti-
cal Perspective", *International Migration*, Vol. XXVIII, No. 1 (March 1990), s. 15.

(29) A. Findlay, bu göç hareketlerine konu olanların "beyin göçü" yerine "vasıflıların mübadelesi" hareketi
içinde kabul edilmesi görüşündedir. *Ibid.*, s. 1.

(30) Bu sınıftakilere 40.000 vizelelik kota tanınmıştır. Söz konusu kanunun yüksek vasıflı elemanlara tanıdığı
bu ve diğer ayrıcalıklar için bkz.: Emily M. Cohen, *The Immigration Act of 1990: Major Changes in
Immigration Law*, Center for International Services and Programs, Temple University için
hazırlanmıştır. Philadelphia, February 27, 1991, s. 1-5 (mimeo). Bu konuda ayrıca bkz.: Marshall G.
Whitehead, "The other Side of the Immigration Act of 1990: Is the H-1 B Visa Gone?", *U. S. Foreign
Student Magazine*, Vol. 1, No. 6 (April/May 1991), s. 1.

Avrupa'dan gelirken, 1970'den sonra, tam tersine bunların % 78'i Latin Amerika ve Asya'dan gelmeye başlamıştır⁽³¹⁾. Bu ülkede son nüfus sayımı verilerine göre nüfusun % 3'e yakını Asyalıdır ve Asyalı Amerikalıların oranı 1970'ler ile 1980'lerde % 70 artış göstermiştir⁽³²⁾. Asya'dan gelenlerin vasıf oranları da yükselmektedir:

Tablo 2 : A.B.D.'ye Avrupa ve Asya'dan Gelen Göçmenler İçinde Meslek Adamlarının Payı (%) : 1961-1965 ve 1969-1976 Dönemleri İtibarıyla)

Dönemler	Avrupa'dan Gelenler	Asya'dan Gelenler
1961-1965	45.9	9.7
1969-1976	19.2	58.1

Kaynak : Charles B. Keely and Patricia J. Elwell, "International Migration: Canada and the United States," Mary M. Kritz, Chales B. Keely, Silvane M. Tomasi, der., **Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements**, The Center for Migration Studies of New York, Inc., 3. B., New York, 1983, s. 196, Tablo 3.

Tablo 2'de, A.B.D.'ye göç eden Avrupalılar ile Asyalıların içinde meslek adamlarının yüzdeleri verilmiştir. 1961-1965 döneminde Avrupa'dan gelen göçmenlerin % 49.9'u meslek sahibi iken, 1969-1976'da bu oran % 19.2 olmuştur. Buna karşılık Asya'dan gelenler içinde 1961-1965'de % 9.7 olan meslek sahiplerinin payı 1969-1976'da % 58.1'e yükselmiştir. Bu da artık Amerikan işgücüne Avrupalıların katkısının az olduğunu ve mevcut katkının da daha düşük vasıf seviyelerinde sürdüğünü ifade etmektedir. Aslında bunun B. Avrupalı mühendis, yönetici veya bilim adamlarının vatanından ayrılmayıp; aksine kendi ülkelerinde faaliyet gösteren Amerikan araştırma merkezlerinde çalışmasının etkili olduğu da vakıadır⁽³³⁾.

Genel olarak gelişmekte olan ülkeler bakımından ise "A.B.D.'de, 1970 yılında; toplam göçmenler içinde vasıflı olan göçmenler (mesleki, teknik eğitim görmüş olanlar ve benzerleri) % 200'den fazla artarken, 1965'de % 37.4 olan az

(31) **Workforce 2000: Work and Workers for the 21st Century**, (Executive Summary), Hudson Institute, Inc., Indianapolis, Indiana, June 1987, s. 92.

(32) "The Browning of America," **Little India**, Vol. 2, No. 6 (July 1992), s. 11.

(33) Amerikan firmalarının araştırma, geliştirme merkezlerinin giderek başlıca Batı Avrupa ülkelerinde kurulması konusunda örnekler için bkz.: D. N. Chorafas, **The Knowledge Revolution: An Analysis of the International Brain Market**, New York, McGraw-Hill Book Company, 1970, s. 43 ve devamı.

gelişmiş ülkelerin, toplam vasıflı göçmenler içindeki oranı % 71.3'e çıkmıştır⁽³⁴⁾. Diğer taraftan bu dönemde özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından bir diğer özellik, bu ülkelerin kendi arasında beyin göçü akımının vuku bulmasıdır. Nitekim daha 1960'ların başlarından itibaren, Orta Doğu'da petrolün üretildiği devletler, petrol gelirlerini büyük ölçüde sosyal ve fiziki altyapısının kurulmasına tahsis etmiş ve 1973'den sonra da bu devletlerin ellerinde biriken fazlalıkların (surplus) en verimli şekilde kullanılabilmesini teminen, geniş kapsamlı kalkınma programları uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede mimar, mühendis, planlamacı gibi yüksek vasıflı işgücünün önemli bir kısmının da Türkiye, Mısır, Ürdün, Yemen gibi komşu ülkelere sağlanmasına gidilmiştir⁽³⁵⁾. Esasen bu kategorideki işgücünün Orta Doğu'da istihdam süresi genellikle girilen ihalelerin bitirilmesi ile ilişkili olduğundan bu, 1970'lerden itibaren yüksek vasıflı işgücü hareketinin geçici (temporary) karakter kazanmasında diğer bir sebebi teşkil etmektedir.

Doğu Bloku'ndaki gelişmelerin uluslararası göç hareketlerinde beyin göçü bakımından etkileri de önemli olmuştur. Son yıllarda eski Sovyetler Birliği'nden ayrılan bazı bilim adamları başta A.B.D. olmak üzere diğer ülkelere dağılmıştır. Bu arada yeniden yapılanma sürecindeki Türk Cumhuriyetleri de Türkiye'den ve Batı ülkelerinden bilim adamı talep etmektedir. Ayrıca bu ülkeler uluslararası öğrenci hareketlerine de konu olmaktadır.

C. Uluslararası Öğrenciler

Burada gelişmekte olan ülkeler bakımından üzerinde durmak istediğimiz bir diğer konu gelişmiş ülkelere eğitim ve öğrenim amacıyla giden öğrencilerin durumudur⁽³⁶⁾. Aşağıdaki tabloda 1970-1987 döneminde seçilmiş bazı yıllarda, yabancı öğrencilerin en fazla toplandığı ilk beş ülkede (A.B.D., Fransa, F. Al-

(34) Jagdish N. Bhagwati, "The International Brain Drain and Taxation," Jagdish N. Bhagwati, der., *The Brain Drain and Taxation (II): Theory and Empirical Analysis*, Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1976, s. 6-7.

(35) Bu ülkelerde işgücü talebinin doğuşu ve gelişimi konusunda bkz.: Berrak Kurtuluş, *Orta Doğu Ülkelerine Türk İşgücü Akımı: Libya ve Suudi Arabistan Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), İ. Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1988, s. 116 ve devamı.

(36) Beyin göçüne konu olan diğer eğitim ve öğrenim görmüş kişilerin bu öğrencilerden farkı; başlangıçta gittikleri ülkede çalışıp, işgücüne katılma amacıyla yurtlarından ayrılmalarıdır. Bu konudaki tasnif için ayrıca bkz.: G. Lakshmana Rao, *Brain Drain and Foreign Students: A Study of the Attitudes and Intentions of Foreign Students in the Australia, the U.S.A., Canada and France*, New York, St. Martin's Press, 1979, s. 3.

manya, Sovyetler Birliği ve İngiltere) bulunan yabancı öğrencilerin sayısı verilmiştir:

Tablo 3 : Yabancı Öğrencilerin En Fazla Toplandığı Beş Ülke ve Öğrenci Sayıları:
(1970-1987 Döneminde Seçilmiş Bazı Yıllarda)

Ülkeler	1970	1975	1980	1985	1986	1987
A.B.D.	144.708	179.882	311.882	343.777	349.609	356.190
Fransa	34.500	93.750	110.763	131.979	126.762	123.987
F.Almanya	27.769	53.560	61.841	79.354	81.724	—
S.Birliği	27.918	43.287	62.942*	—	—	—
İngiltere	24.608	49.032	56.003	59.276	56.726	—
*) 1978 yılında						

Kaynak : Open Doors 1989/90, Report on International Educational Exchange, New York, 1990, s. 1, Tablo 2'den.

Dünyada en fazla yabancı öğrencinin eğitim gördüğü ülke olan A.B.D. bakımından, eğitim gören yabancı öğrencilerin sayısındaki artış aşağıdaki Tablo 4'de yeralmaktadır:

Tablo 4 : A.B.D.'deki Yabancı Öğrenciler
(1969-1970 ve 1989-1990)

Gelinen Bölgeler	Yabancı Öğrenciler	%	Yabancı Öğrenciler	%
Afrika	7.607	5.6	24.570	6.4
Asya	51.033	37.8	208.110	53.8
Avrupa	18.524	13.7	46.040	11.9
Latin Amerika	24.991	18.5	48.090	12.4
Orta Doğu	13.278	9.9	37.330	9.7
Kuzey Amerika	13.515	9.9	18.590	4.8
Okyanusya	2.077	1.5	4.010	1.0
Yıllık Toplam*	134.959		386.850	

*) Milliyeti bilinmeyen veya nereden geldiği tesbit edilemeyen öğrencileri de kapsamaktadır.

Kaynak : Ibid., s. 16, Tablo 2.1.

A.B.D.'deki yabancı öğrenciler 1969-1970'de 134.959 iken, bu sayı 1989-1990'da 386.850'ye çıkmıştır. Bu ülkeye en fazla öğrenci gönderen bölgeler ise 1969-1970'de Asya (% 37.8), Latin Amerika (% 18.5), Avrupa (% 13.7), Orta Doğu (% 9.9) ve Kuzey Amerika (% 9.9)'dır. Bu oranlar 1989-1990 yılı itibariyle şöyle değişmiştir: Asya (% 53.8), Latin Amerika (% 12.4), Avrupa (% 11.9), Orta Doğu (% 9.7) ve Kuzey Amerika (% 4.8). Bu verilerin ifade ettiği gibi 1970'li ve 1990'lı yılların başında A.B.D.'ye en fazla öğrenci Asya ülkelerinden gelmiştir. Ancak burada kayda değer bir değişim; söz konusu dönemlerde Asya'dan gelen öğrencilerin nisbetinin artmış olduğudur: 1969-1970 ve 1989-1990'da sırasıyla % 37.8 ve % 53.8. Oysa, James A. Perkins'in işaret ettiği gibi "A.B.D.'ye eğitim amacıyla gelen Asya kökenli öğrencilerin % 90'dan fazlası asla yurtlarına dönmemektedir."⁽³⁷⁾

Kaldı ki, bazı gelişmekte olan ülkelere gidip gelişmiş ülkelere okuyan (A.B.D., Kanada, Fransa) öğrenciler arasında da gittikleri ülkelere kesin olarak yerleşmeyi düşünenlerin oranı oldukça yüksektir: Mısırlı öğrencilerin % 40'ı, Türk öğrencilerin % 22'si⁽³⁸⁾.

IV. GELECEKTE BEYİN GÖÇÜ

Son 20 yıl içinde, vasıfsız işçilere talebin tamamen tıkanmış B. Avrupa'da, işgücü talebinin yüksek vasıflılara yönelmesi vakiasının önümüzdeki yıllarda da devam edeceği projekte edilmektedir. Bu konuda F.Almanya'dan bir örnek verildiğinde, The Bundesanstalt für Arbeit "yüksek vasıflılar oranlarını % 28'den % 35'e arttırırken, vasıfsız işçilerin 1985'de % 27 olan işgücü içindeki oranının 2010 yılında % 18'e ineceğini projekte etmiştir. Gerçekleşmesi halinde bu, bir kuşaktan biraz daha fazla zaman zarfında 2 milyon vasıfsız iş ortadan kalkacak ve 3.4 milyon yeni iş vasıflılar için yaratılacak demektir."⁽³⁹⁾

(37) Walter Adams, der., op. cil., s. 1.

(38) Aslında bu oranların, öğrenciler içinde kesin olarak yurda dönüp yerleşmeyi düşünenlerin yüzdeleri ile karşılaştırılması gerekir. Bir örnek verilirse Türk öğrenciler içinde, yurda dönüp yerleşmeye kararlı olanların oranı % 27, kalmayı düşünenlerin oranı ise yukarıda verilen oranı, yani % 22'yi göstermektedir. Öğrencilerin geri kalan % 51'i kararsız veya görüşünü belirlememiş, iki arada olan öğrencilerdir ki, ileride bunlardan bir kısmı da yurda dönmeyebilecektir. Gelişmiş ülkelere okuyan öğrencilerle yapılan anket çalışması için bkz.: William Glaser, *The Brain Drain: Emigration and Return*, UNITAR Research Report, No. 22, New York, Pergamon Press, 1978, s. 26-27, Tablo III.1.

(39) W. R. Böning, op. cit., s. 446, dipnotu 2'de kaynak gösterilen F. Stoos and I. Weiding, "Der Wandel der Tätigkeitsfelder und-profile bis zum Jahre 2000, "Mittelungen aus der Arbeitsmarkt-und Berufsforschung, Nuremberg, Vol. 23, No. 1, 1990, s. 34, s. 34-51.

Aynı şekilde A.B.D.'de, 2000 yılına yönelik tahminlerde yüksek vasıf seviyesine sahip olanlar lehine bir genişlemenin sözkonusu olacağı görülmektedir:

Tablo 5 : A.B.D.'deki Mesleki Yapıdaki Tahmini Değişim
(Bazı Meslek Kategorilerinde, 1984-2000)

Meslekler	Halihazır İşler (000)	Yeni İşler (000)	Büyüme Oranı (%)
Toplam	105.008	25.952	25
Avukat ve Hakimler	457	326	71
Fen, Kompüter ve Matematik Bilimcileri	647	442	68
Sağlık Teşhis ve Tedavi Mes.	2.478	1.348	53
Teknisyenler	3.146	1.389	44
Mühendis, Mimar ve İnşaatçılar	1.447	600	41
Sosyal Bilimciler	173	70	40

Kaynak : Workforce 2000: Work and Workers for the 21st Century, (Executive Summary), Hudson Institute, Inc., Indianapolis, IN, June 1987, s. 97, Tablo 3-7.

Yukarıdaki Tablo 5'de, 1984-2000 döneminde A.B.D.'de meslekler yapısındaki tahmini değişim verilmiştir. Buna göre her meslek kategorisi için ortalama artış yüzde 25 iken, hukukçu, bilim adamı, sağlık personeli bakımından artışın lüzu bu oranın bir hayli üzerindedir: Avukat ve hakimler için % 71, fen, kompüter ve matematik sahasındaki bilim adamları için % 68, sağlık teşhis ve tedavi meslekleri mensupları bakımından % 53. Teknisyenler (% 44), mühendis, mimar ve inşaatçılar (% 41), sosyal bilimciler (% 40) bakımından da bu oranlar ortalamanın çok üzerinde seyretmektedir. A.B.D.'de geleceğin meslekleri daha fazla eğitim mecburiyeti getirmekte ve halihazır mesleklerin sadece % 22'si dört veya daha fazla yıllık kolej eğitimi gerektirirken, 2000 yılında bu oranın % 30'a çıkacağı ve yine 1984-2000 döneminde açılacak yeni işlerde, yandan fazla işin lise eğitiminin üzerinde bir eğitimi zaruri kılacağı tahmin edilmektedir⁽⁴⁰⁾. "1985-2000 döneminde, iyi bir gelecek için Birleşik Devletlerde doğmuş veya göçmen olarak gelmiş olma; iyi bir öğrenim görmüş olma şansı ve önceliğinden daha az bir ayrıcalık yaratacaktır."⁽⁴¹⁾

(40) Bkz.: Workforce 2000: Work..., s. 98, Tablo 3-8.

(41) Ibid., s. 103.

Böylece dünyada, gelişmiş ülkelerin yüksek vasıflı işgücüne bağımlılığı devam ederken, bu ülkelere beyin ihraç eden ülkelerin yakın gelecekte konu ile ilgili politikalarını değiştirecekleri yönünde ancak münferid örnekler bulunmaktadır. Örneğin Meksika, yurtdışında bulunan Meksikalı bilim adamlarına ve özellikle eski Sovyetler Birliği'nde bulunan bilim adamlarına kapılarını açmıştır. Meksika'nın 2000 yılı başlarında bir "teknoloji devi" olması tasarlanmaktadır ve bu amaçla ülkeye 200'ü aşkın yabancı bilim adamı getirilmiş ve 1993 yılı sonuna kadar başta Çin ve Hindistan'dan olmak üzere 200 yeni yabancı bilim adamının getirilmesi kararlaştırılmıştır. Meksika Bilim ve Teknoloji Ulusal Konseyi Direktör Yardımcısı Miguel Yacaman'ın konu ile ilgili açıklaması şöyledir: "1989'da bilimsel araştırmalarda her 100 bin kişiye düşen bilgin sayısının Türkiye'de 16, Brezilya'da 25 ve Meksika'da 10 olduğunu saptadık. Birçok Meksikalı bilginin şimdi bulundukları ülkelere yurtlarına dönmelerini sağlayarak, beyin göçünü tersine çevirdik. Bilim ve araştırma bütçesini 30 milyon dolardan 200 milyon dolara çıkartarak mali darboğaz sorununu da gidermiş bulunuyoruz⁽⁴²⁾. Bu ve diğer bazı münferid örneklerle rağmen, esas itibarıyla beyin ihraç eden ülkeler bakımından göçü önleyici ciddi politikalar geliştirilmemekte, hatta potansiyel beyin göçüne yol açılmaktadır⁽⁴³⁾.

SONUÇ

Uluslararası göçlerin başlangıcı nasıl insanlık tarihi kadar eskiyse, beyin göçünün tarihi de bilim kadar geriye uzanmaktadır. Beyin göçünün ilk örneklerinin görüldüğü dönemlerde; bu harekete karşı belli bir politika izlenmiş ve bu politika yerine göre teşvik veya önleme yönünde uygulanmıştır.

Beyin göçü hadisesinin asıl önem kazandığı, II. Dünya Savaşı sonrasında günümüze kadar geçen dönem, dünyada yeni ve çok sayıda değişimi temsil etmektedir; Ülkelerin kalkınma hamleleri hız kazanmış, yayın ve iletişim imkanları artmış, teknoloji ve bilim muazzam bir ilerleme kaydetmeye başlamıştır. Bir yandan kalkınma projelerinin uygulanmasında eksiği duyulan vasıf seviyesi çok yüksek elemanlara talep artarken, yine bilim ve tekniğin ilerlemesinde kilit du-

(42) Meksika'da beyin göçünün tersine çevrilmesi çabaları konusundaki açıklamalar için bkz.: *Milliyet*, 23 Ağustos 1993, s. 7.

(43) Dünyada beyin göçünü önleyici politikalar konusunda Arjantin ve Hindistan'daki uygulamalar için bkz.: Carlos E. Contes, der., *The Latin American Brain Drain to the United States*, New York, Amo Press, 1980, s. 44-45 ve Kemal Nayan Kabra, op. cit., s. 145.

rumdaki bilim adamlarına olan ihtiyaç yükselmiştir. Diğer yandan da medya imkanlarının genişlemesiyle dünyanın adeta küçülmesi karşısında, beyin göçü için uluslararası sınırların yıkıldığı bir müşterek pazar oluşmuştur. Beyin göçü devam etmektedir ve gelecekte de bu akım sürecektir. Ancak günümüzde bu hadise karşısında, eski devirlerde olduğu gibi belirlenmiş bir politikanın varlığından söz edilebilir mi?

Beyin göçünün seyrinin dönemler itibariyle incelendiği bir makalede; A.B.D.'nin yüksek vasıflı elemanları kendine çekici yönde izlediği politika ile genelde konu karşısında nötr kalan diğer gelişmiş ülkelerden ayrıldığı sonucuna varılabilir. Böylece A.B.D., dünyada en çok beyin gücü istihdam eden, Nobel ödülü sahiplerini veya Nobel ödülünü paylaşan bilginlerin ekseriyetini çeken ve yabancı öğrencilerin eğitim görmek üzere gitmek istediği ve fiilen de toplandığı ülkelerin başında gelmektedir. Beyin ihraç eden ülkelerin ise esas itibariyle, gidenlerin alıkonulması veya geriye çağırılması yönünde ulusal bir politikaları olduğunu söyleyebilmek zordur.